

УДК 3701531:316.42

ПРОСВІТНИЦЬКА РОБОТА В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА – БАЗОВА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ДЕРЖАВНОГО НАРОДУ

Справжні реформи починаються
зі свідомості людей.
Народна мудрість

М. І. Пірен,

*доктор соціологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри соціальної роботи та соціального управління, Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7225-1242>*

У статті окреслено загальні засади просвітницької роботи в територіальних громадах в умовах інформаційного суспільства як основи формування психології державного народу, активізації інтересу громадян до державотворчих процесів, суспільних змін для покращання життя людей. Обґрунтовано значення інформації для кожної людини територіальної громади з метою активізації її свідомості щодо реалізації нових проектів і програм, що сприятиме розвитку демократичних змін в українському суспільстві шляхом згуртованості, творчої праці та внесення кожним певного доробку для життєутвердження територіальної громади як сучасної форми більш ефективної взаємодії влади і народу.

Ключові слова: просвітницька робота, інформаційне суспільство, територіальна громада, професійна відповідальність, зміна психології, психологія державного народу, громадянин, інформація, ЗМІ.

M. I. Piren,

*Doctor of Social Sciences, Professor, Honored Worker of Science of Ukraine,
Head of the Chair of Social Work and Social Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*

EDUCATIONAL WORK IN TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE INFORMATION SOCIETY IS THE BASIS FOR THE FORMATION OF THE PSYCHOLOGY OF THE STATE PEOPLE

The article outlines the general principles of educational work in the territorial communities in the context of the information society as the basis for the formation of the psychology of the state people, the activation of citizens' interest in the processes of social change for the improvement of people's lives, through their active activities in implementing the projects of the territorial community and the wide involvement of citizens in the implementation of reforms, solving public problems of democratization of all spheres and branch lines of modern Ukrainian society. The importance of information for each person of the territorial community is shown with the purpose of activating his consciousness on the implementation of new projects and programs for the development and adoption of democratic transformations in Ukrainian society, through cohesion, creative work, and making each certain reserve for efficiency and life affirmation in the territorial community as a modern form more effective interaction of government and people.

Key words: educational work, information society, territorial community, professional responsibility, change of psychology, psychology of the state people, citizen, information, mass media.

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство базується на інформаційних технологіях, “інтелектуальних комп’ютерах” та автоматизації всіх сфер і галузей економіки й управління, найновітнішій інтегрованій системі зв’язку. Це забезпечує кожній особі доступ до будь-якої інформації і знань та зумовлює радикальні зміни передусім у психології людини та в системі суспільних відносин. Сучасне інформаційне суспільство, розвиваючись за концепцією “глобального села” Маршалла Маклуена, сьогодні потребує соціального осмислення та формуван-

ня в людей державницької психології і відповідальності за всі процеси, що відбуваються в суспільстві.

Важливо наголосити, що інформаційна цивілізація надала новий інструментарій для багатьох сучасних професійних напрямів та галузей науки, освіти й суспільно-політичної динаміки. У сучасній Україні, де відбувається процес децентралізації та створення територіальних громад, дуже важливим є процес єдності та згуртованості в державі на основі формування психології державного народу, починаючи з територіальних

© Пірен М. І., 2018

громад і регіонів під гаслом “Україна єдина!”. Вагоме місце в цьому процесі відводиться ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні аспекти ЗМІ досліджували: Л.Городенко, О.Гриценко, Н.Грицяк, Я.Засурський, В.Іванов, С.Квіт, О.Коцарев, В.Куйбіда, М.Лукіна, С.Машкова, І.Некрасова, О.Петроє, Т.Петрова, Б.Потятинник, В.Різун, А.Семенченко, Л.Федорчук, І.Фомічева, В.Шкляр, А.Яковець та ін.

Метою статті є наголошення на необхідності формування психології державного народу, виховання соціальної відповідальності як у приватних, так і громадських медіа, а також у громадян та розкриття взаємозв'язку між необхідністю державного регулювання інформаційного простору з метою патріотичного впливу на систему суспільно-політичних процесів в Україні, що спрямовані на утвердження найкращих світових стандартів якісних характеристик інформаційного суспільства в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Утверджуючи ідеї формування психології державного народу в процесі просвітницької роботи в територіальній громаді, слід зосередити увагу, насамперед, на значенні суспільного мовлення державною мовою, що згуртовує людей до виявлення спільного інтересу на зміни як у територіальних громадах, так і в суспільстві загалом, які повинен вносити багатонаціональний український народ, згуртований в українську політичну націю, що формується в Україні сьогодні. Саме тому виникає проблема згуртованості, єдності та формування психології державного народу, психології державного мислення та відповідальності за майбутнє держави, за її місце в цивілізованому світі та потреба в інформації для народів і держав світу, що Україна як держава відбулася, де народ згуртований на працю і європейський вибір.

Ураховуючи те, що ЗМІ не тільки інформують, а й впливають психологічно на аудиторію, переконуючи і повчаючи її, то завданням держави є недопущення зловживань правом на інформацію, несення відповідальності як перед громадськістю, законом, так і власною совістю за неправдиву інформацію, яка несе розбрат, зневагу до історії народу або до людей різної національності. Саме тому просвітницьку роботу щодо формування психології державного народу слід активізувати на місцях у територіальних громадах.

З метою переходу до утвердження основ інформаційного суспільства на міжнародному рівні 12 грудня 2003 р. ООН було підписано Декларацію принципів “Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті”, а в Україні було прийнято Закон України “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” від 09 січня 2007 р. Варто зазначити, що чинні програми розвитку інформаційного суспільства в Україні були розплановані до 2015 р. На жаль, їх не вдалося реалізувати в повному обсязі через проблеми безпеки, гібридної війни, проте частково певні напрацювання мають місце.

Нині в нашій державі відбувається експеримент щодо запровадження європейських механізмів Зеленої та Білої книг з питань електронного урядування, які широко використовуються в ЄС. Вивчення цього досвіду дасть можливість модернізувати програми електронного урядування під сучасні стандарти Національної програми інформатизації [3; 17].

Основним завданням розвитку інформаційного суспільства в сучасній Україні є сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, можливості створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними у формі соціального діалогу з метою задоволення потреб людей та прогресу суспільно-політичної динаміки у світі.

Доцільно також звернути увагу на те, що в процесі просвітницької роботи необхідно наголошувати на активній та ефективній участі всіх регіонів України в процесі становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив. При цьому потрібно реалізувати захист інформаційних прав громадян щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, культуру ідентичності в інформаційному суспільстві, підтримку громадських ініціатив, мінімізацію ризику “інформаційної нерівності” щодо регіонів та взаємної підтримки державою всіх територіальних громад.

Слід зазначити, що останнім часом українці все активніше використовують інтернет-комунікації, зокрема соціальні мережі, як форму самоорганізації громадян, створення волонтерських рухів, різноманітних добродійних акцій. У соціальних мережах усе частіше можна спостерігати започатковані проекти впорядкування власних будинків, під'їздів, вулиць, ресторанів, міст тощо. Це дає право стверджувати про те, що інтернет-комунікація – невід'ємна складова нових реалій сьогодення і в українському суспільстві.

Аналізуючи реальний стан справ у сучасній Україні щодо взаємодії держави і громадян та налагодження інтернет-комунікації влади із су-

пільством, варто зазначити, що певні успіхи в українському суспільстві вже є. Серед недоліків, які сьогодні можна спостерігати в процесі реалізації існуючих проєктів, насамперед можна вказати на певну відсутність їх дієвості на практиці, часткову невідповідність реальним потребам громадян, що теж має місце в інших перехідних суспільствах. Крім того, остаточно не вирішені питання механізму опрацювання електронних звернень громадян на законодавчому рівні, відсутній інструментарій, який би дав теоретичне та практичне підґрунтя для успішного впровадження інтернет-комунікації, щоб надати ефективного поштовху для практичної діяльності [6].

Нами поділяється думка тих науковців, які вважають, що співробітництво між владою і громадянським суспільством у розв'язанні численних соціальних проблем повинно базуватися на таких постулатах, як: інформаційна відкритість і прозорість; роз'яснення державної політики і консультування в процесі підготовки та прийняття управлінських рішень, оскільки знання, які модеруються інформаційним ресурсом, становлять основну базу для прийняття сучасних, ефективних управлінських рішень [17, с. 115].

Нинішній стан українського державотворення запотребував уваги до формування нової державної психології, що відбувається в умовах загострення боротьби між Україною та Росією за територіальну цілісність і суверенітет України. Це протистояння наповнене “старими” і “новими” історичними міфами, які Росія творить більше 300 років щодо України. Вони, у свою чергу, мають російське авторство та ставлять за мету нав'язати свій погляд на історичну реальність, зокрема України та її власну історію. Така “міфотворчість” є нічим іншим як одним із інструментів інформаційної війни. Наприклад, можна назвати міф про те, що “Русь” та “Росія” – це одне і те ж саме, або “Переяславська рада 8 січня 1654 року була представницькою і висловлювала думку всього українського народу” та ін. [4]. Підкреслимо, що сьогодні інформаційний портал “Русский мир” усе більше поширює ідеї розбрату між українським і російським народами та подає інформацію про Україну переважно в негативному контексті. На наше глибоке переконання, було б краще для Росії зайнятися своїми проблемами, а не розбратом між народами України та Росії, і жити за принципами добросусідства, у мирі та дружній взаємодії, як цього потребує людське суспільство.

У процесі аналізу інформаційного суспільства слід звернути увагу на такий важливий момент,

як наявність у людства вільного доступу до інформації та комунікаційних мереж, що нині не є запорукою тільки прогресу в суспільному розвитку. Наприклад, володіння інформацією, доступ до неї не завжди є передумовою застосування її в житті відповідно до норм моралі та закону. Як відомо, і сам процес накопичення знань не завжди є свідченням мудрості, оскільки, як підтверджує практика життя, знання потребують уміння правильно їх використовувати. Підкреслимо, що тільки в такому разі знання – це благо, в іншому – це негативні маніпулятивні впливи, спотворене бачення проблем, фактів у “кривому дзеркалі”, що не може бути джерелом формування психології державного народу.

Спочатку уявлення про інформаційне суспільство базувалося на необґрунтованому отождненні “інформації” та “знання”, тому слід мати на увазі, що в процесі створення ідеалу інформаційного суспільства передбачалося, що замість матеріальних цінностей головними стануть знання та, як наслідок, мудрість людей з метою реалізації себе в процесі життя. Однак сталося інше – більше замовної неправди, ніж об'єктивної реальності. Головний суддя над суддями – Господь! Він усе бачить, а нам прийдеться за все звітувати перед судом Божим.

Це наводить на думку, яка зобов'язує пам'ятати, що змістове наповнення інформаційної концепції має бути гармонійним, духовним, моральним та відповідальним перед народом і державою. Такий підхід сьогодні є важливим та ефективним для всього людства.

Соціальна інформація передбачає задовольнити потребу інформаційного забезпечення соціальних інститутів суспільства на основі застосування інформаційних технологій, які повинні забезпечувати такою інформацією, як б сприяла формуванню психології державного народу та відповідали вимогам професійності. Це інформація про:

- адекватність та відповідність реальній дійсності;
- відповідність тим завданням, для вирішення яких вона призначена;
- точність у відображенні відповідних явищ із допуском мінімальних припущень та помилок;
- актуальність та своєчасність інформації для всього народу в державі;
- усезагальність та незалежність від окремих змін;
- стан досконалості, добросовісності та детальності в умовах інформаційного суспільства [5].

У процесі просвітницької роботи в територіальній громаді слід робити наголос на тому, що темпи зростання інформаційних ресурсів сьогодні перебивають темпи зростання інформаційних потреб людей, які за своєю природою є обмеженими, тому в науково-практичній сфері постає актуальне питання психологічної безпеки людини щодо отримання та свідомої переробки інформації.

Інформаційно-психологічна безпека – це ефективне використання всіх наявних інформаційних ресурсів із метою необхідності забезпечення захисту суспільства, окремих його груп та осіб від негативного впливу нав'язливої реклами, прихованого насильства, наркоманії, алкоголізму, расової, національної, релігійної винятковості тощо. Насамперед це стосується дітей та молоді. Державотворчі процеси не зможуть відбуватися без психології державного народу. З цього приводу є серйозна думка В.Липинського, що “ніхто нам не збудує держави, коли самі її не збудуємо. Ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути”.

Внутрішні джерела загроз інформаційно-психологічній стабільності закладені у, власне, біосоціальній природі психіки людини, в особливостях її формування та функціонування, індивідуально-особистісних характеристиках індивіда. Тому в процесі просвітницької роботи слід пояснювати громадянам необхідність володіння знаннями про особливості індивідуально-психологічних і загальних закономірностей функціонування власної психіки особистості з метою безпеки та власного інформаційного простору, які стають для людини в наш час не просто обов'язковим елементом, основою її загальної культури, а й безпеки, здоров'я та державницької психології громадянина щодо єдності України та можливостей побудувати нову, демократичну державу.

Оскільки в інформаційному суспільстві засобами масової комунікації справляється ідеологічний, політичний, економічний вплив не тільки на думку, а й на поведінку людей, то першочерговим завданням держави є виховання у представників соціально-комунікативних інститутів не тільки соціально-політичної, а й моральної відповідальності, державницької психології, етики подання інформації, порядності змісту, логіки, суті інформації, патріотизму та недопущення антиукраїнської пропаганди, щоб забезпечити гармонійний розвиток і злагоду в суспільстві, непримиренність до розпалювання ворожнечі на будь-якому рівні та запобігання конфліктам. Саме над цим

сьогодні повинні працювати політики, державні службовці, науковці, громадські організації та громадяни України.

Отже, у процесі просвітницької роботи важливо донести до громадян територіальної громади те, що інформаційне суспільство визначається як вищий ступінь у розвитку сучасної цивілізації, що характеризується збільшенням ролі інформації та знань у житті суспільства, зростанням ролі інформаційних продуктів і послуг, створенням глобального інформаційного простору, який сприяє появі інтересу до ефективної взаємодії між людьми в суспільстві та сприяє доступу до світових інформаційних ресурсів з метою ефективного державотворчого процесу.

Реалізація реформ на шляху до ЄС, демократичні засади створення та утвердження ефективної діяльності територіальних громад, розв'язання проблеми єдності та громадянської згуртованості громадян у сучасному українському суспільстві на захист своєї Батьківщини вимагають прискореного розвитку інформаційного суспільства в поліетнічній Україні та усвідомлення таких європейських цінностей, як: відповідальність, толерантність, терпимість, відкритість, прозорість, повага до людської гідності, урахування місцевих та регіональних особливостей, готовність осмислено починати зміни в територіальних громадах для покращання умов життя, соціального захисту населення та розвитку й утвердження демократії [12]. У цьому контексті важливо, щоб особи, які ведуть просвітницьку роботу, мали достатньо високий професійно-кваліфікаційний рівень та відповідний рівень державницької психології, уміння спілкуватися та культуру терпимості й толерантності в процесі діалогу чи взаємодії.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Сьогодні в усьому світі, тим більше в країнах, які звільнилися від деспотичних, тоталітарних режимів, доцільно звернути увагу на те, щоб грамотно і фахово підходити до сутнісного значення слів, інформації, оцінок, які в умовах складного політичного і міжнародного сьогодення розподіляються на позитивну і негативну оцінку, коли йдеться про їх сутність. Насамперед це стосується процесу зміни назв міст, сіл, вулиць тощо. Люди цінують героїв, творців, їх працьовитість і чесність. Саме вони залишають після себе добру інформацію та пам'ять, яку суспільство цінує як складову його позитивної історії та інформацію про державу Україна, за яку боровся український народ більше 700 років.

Таким чином, маємо бути свідомими того, що державі, просвітницькій роботі фахівців на-

лежить провідна роль у формуванні психології державного народу в інформаційному суспільстві. Державні інститути координують діяльність різних суб'єктів, сприяють інтеграції людей у нове інформаційно-технологічне оточення, дотримання прав особистості в інформаційному суспільстві та ефективності інформації щодо демократичного державотворення. На інформацію про прогресивні зміни, проблемні питання по-

винні звернути увагу науковці, фахівці ЗМІ та урядовці в процесі дослідження і просвітницької роботи в територіальних громадах та суспільстві з метою реалізації прогресивних змін та соціального захисту кожної людини. Проблема державницької психології сьогодні – це проблема свідомої участі в реалізації демократичних змін та європейського вибору, що і спонукає до подальших досліджень

Список використаних джерел

1. Активісти створили перелік кнопкодавів ради [Електронний ресурс] // Укр. правда. – 2015. – Режим доступу: <http://www.rada.com.ua/news/2015/04/6/7063864/>.
2. Андрущенко В. П. Світанок Європи: проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття / В. П. Андрущенко. – 3-тє вид. – Київ : Знання України, 2015. – 1099 с.
3. Бебик В. М. Інформаційно-комунікативний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік релішнз : монографія / В. М. Бебик. – Київ : МАУП, 2005. – 440 с.
4. Герєга Й. І. Корінь слов'янства. До 25-річчя незалежності України / Й. І. Герєга. – Тернопіль : ТЗОВ "Техно-граф", 2016. – 128 с.
5. Ioban-Klas T. Media i komunikowanie. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i internet. – Warszawa – Krakow : Wydawnictwo naukowe PWN, 1999. – 336 с.
6. Квіт С. Масові комунікації : підручник / С. Квіт. – Київ : Видавн. дім "Києво-Могилян. акад.", 2008. – 206 с.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-ге вид. – Київ : Знання України, 2011. – 520 с.
8. Куйбіда В. С. Формування дієздатних територіальних громад / В. С. Куйбіда. – Київ : ІЦК "Легальний статус", 2010. – 138 с.
9. Лісовець О. Дослідження громадської активності сучасної студентської молоді / О. Лісовець // Наук. зап. Ніжин. ун-ту ім. М. Гоголя. – Серія: Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 2. – С. 18–22.
10. Петроє О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія / О. М. Петроє. – Київ : НАДУ, 2012. – 304 с.
11. Пірен М. І. Деонтологія конфліктів та управління : навч.-практ. посіб. / М. І. Пірен. – Київ : НАДУ, 2001. – 330 с.
12. Пірен М. І. Європейські цінності – детермінанта змін в сучасній Україні : навч. посіб. / М. І. Пірен. – Чернівці : Друк Арт, 2016. – 256 с.
13. Пірен М. І. Нова парадигма державного управління та корпоративної культури в Україні : монографія / М. І. Пірен. – Чернівці : Технодрук, 2016. – 244 с.
14. Пірен М. І. Нові підходи до маніпуляції у політиці – складова наукових концепцій інформаційного сус-

References

1. Ukrains'ka pravda (2015), "The activists created a list of button pressers in the Verkhovna Rada of Ukraine", available at: <http://www.rada.com.ua/news/2015/04/6/7063864/> (Accessed 17 December 2015).
2. Andruschenko, V.P. (2015), *Svitanok Yevropy: Problema formuvannia novoho uchytelia dlia ob'iednanoi Yevropy KhKhl stolittia* [The Dawn of Europe: The Problem of Creating a New Teacher for a United Europe of the 21st Century], 3-rd ed., Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
3. Bebyk, V.M. (2005), *Informatsijno-komunikatyvnyj menedzhment u hlobal'nomu suspil'stvi: psykholohiia, tekhnolohii, tekhnika pablik relejshynz* [Information and Communication Management in a Global Society: Psychology, Technology, Public Relations Technology],
4. Hereha, J.I. (2016), *Korin' slov'ianstva. Do 25-richchia nezalezhnosti Ukrainy* [The root of the Slavs. To the 25th anniversary of Ukraine's independence], "Tekhno-hraf" LLC Publisher, Ternopil, Ukraine.
5. Ioban-Klas, T. (1999), *Media i komunikowanie. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i internet* [Media and communication. Theories and analysis of the press, radio, television and the Internet], Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa – Krakow, Poland.
6. Kvit, S. (2008), *Masovi komunikatsii: pidruchnyk* [Mass Communication: Textbook], Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, Kyiv, Ukraine.
7. Kremen', V.H. (2011), *Filosofia liudynotsentryzmu v osvith'omu prostori* [Philosophy of human-centeredness in the educational space], 2-nd ed., Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
8. Kujbida, V.S. (2010), *Formuvannia diiezdatnykh terytorial'nykh hromad* [Formation of effective territorial communities], "Lehal'nyj status" Publisher, Kyiv, Ukraine.
9. Lisovets', O. (2012), "Research of social activity of modern student youth", *Naukovi zapysky Nizhyns'koho universytetu im. M.Hoholia. Serii: Psykholoho-pedahohichni nauky*, vol. 2, pp. 18–22.
10. Petroie, O.M. (2012), *Sotsial'nyj dialoh u derzhavnomu upravlinni: Yevropejs'kyj dosvid ta ukrains'ki realii* [Social Dialogue in Public Administration: European Experience and Ukrainian Realities], National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

- пільства / М. І. Пірен // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів, Чернівці, 10 квіт. 2017 р. – Чернівці : Букрек, 2017. – 236 с.
15. Пірен М. І. Публічна політична діяльність : навч. посіб. / М. І. Пірен. – Київ : НАДУ, 2009. – 288 с.
 16. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія / М. Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.
 17. Семенченко А. І. Організаційно-правові механізми впровадження електронного врядування в Україні: стан, проблеми, перспективи / А. І. Семенченко // Дні інформаційного суспільства – 2015 : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 19–20 трав. 2015 р. / за заг. ред. д. держ. упр., проф. Н. В. Грицяк. – Київ : Вид-во “Тезис”, 2015. – С. 115–117.
 11. Piren, M.I. (2001), *Deontologhiia konfliktiv ta upravlinnia: navchal'no-praktychnyj posibnyk* [Deontology of conflicts and management: a teaching and practical guide], National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 12. Piren, M.I. (2016), *Yevropejs'ki tsinnosti – determinanta zmin v suchasnij Ukraini: navchal'nyj posibnyk* [European values – the determinant of change in modern Ukraine: a manual], Druk Art, Chernivtsi, Ukraine.
 13. Piren, M.I. (2016), *Nova paradyhma derzhavnoho upravlinnia ta korporatyvnoi kultury v Ukraini* [A New Paradigm of Public Administration and Corporate Culture in Ukraine], Tekhnodruk, Chernivtsi, Ukraine.
 14. Piren, M.I. (2017), “New approaches to policy manipulation are part of the scientific concepts of the information society”, *Rozvytok politychnoi nauky: ievropejs'ki praktyky ta natsional'ni perspektyvy* [The development of political science: European practices and national perspectives], *Materialy VII Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii studentiv ta aspirantiv* [Proceedings of the VII International scientific and practical conference of students and postgraduates], Chernivtsi, Ukraine, 10 April 2017.
 15. Piren, M.I. (2009), *Publichna politychna diial'nist': navchal'nyj posibnyk* [Public political activity: tutorial], National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 16. Savchyn, M.V. (2008), *Psykhologhiia vidpovidal'noi povedinky* [Psychology of responsible behavior], Misto NV, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
 17. Semenchenko, A.I. (2015), “Organizational and legal mechanisms of implementation of e-governance in Ukraine: state, problems, perspectives”, *Dni informatsijnoho suspil'stva – 2015* [Days of Information Society – 2015], *Materialy schorichnoi naukovopraktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu* [Proceedings of the annual scientific and practical conference on international participation], Kyiv, Ukraine, 19-20 May 2015, pp. 115–117.